

Hembygdsrörelsen
i
Östergötland

Östergötlands Hembygdsförbund
1941 — 1991

Hembygdsrörelsen i Östergötland
Östergötlands Hembygdsförbund 1941 - 1991

Omslagets framsida: Knölsvan av Christer Elderud

Omslagets baksida: Fornhemmet, Bjärka-Säby, av A C Hultgren

Texter: Paul Aineström
Airi Christofferson
Sigurd Germundsjö (red)

Karta sid 74-75: Paul Aineström

Teckning sid 76: Rolf Anderö

Fotografier:

Där namn ej angivits, har fotografierna lånats ur olika bildarkiv
och enskilda samlingar.

Ett tack framföres till alla som ställt bilder till förfogande.

Anslag:

Ett varmt tack till alla bidragsgivare som gjort det
möjligt att framställa denna jubiléumsskrift:

Östergötlands läns landsting, Utbildnings- och kulturförvaltningen
Westman-Wernerska fonden
Claes och Greta Lagerfelts stiftelse
Cloetta Promotor AB
Studieförbundet Vuxenskolan
Föreningsbanken i Linköping
Bertil Gustafssons fond för hembygdsforskning

© Författarna och förlaget

Stålgården Förlag
590 62 Lingham

Tryck:
Noteria Tryckeri AB
Klockrike, 1991

ISBN 91-87362-05-8

Förord

Då Östergötlands hembygdsförbund höll sitt årsmöte i Skärblacka den 4 maj 1991 var det på dagen 50 år sedan hembygdsförbundet bildades. Men hembygdsrörelsen är ännu äldre. Enskilda hembygdsföreningar hade funnits långt tidigare på en del platser. Bland en större allmänhet hade den tidiga hembygdsrörelsen kanske främst förknippats med stora folkfester, ofta med högstämda program efter den tidens sed.

Till skillnad från hur det är i många andra län, där hembygdsrörelsen har större resurser, har Östergötlands Hembygdsförbund aldrig haft egen expedition eller någon som helst kontorsorganisation. Det har inte heller funnits något samlat arkiv. Det enda undantaget har varit att en del räkenskaper och andra arkivalier bevarats hos Vikbolandets arkivförening.

Första delen av arbetet med den historik, som styrelsen nu presenterar som dokumentation av de gångna 50 åren, har därför bestått i insamling av arkivmaterial. Detta arbete har lyckats bättre än vad man vågat hoppas tack vare att stora samlingar handlingar bevarats av framlidne Nils Thylefors, som hade flera olika uppdrag på länsplanet.

Historiken har på styrelsens uppdrag utarbetats av Paul Aineström och Sigurd Germundsjö. Huvuddelen består av den skildring Paul Aineström skrivit på grundval av protokoll och andra handlingar. Sigurd Germundsjö tecknar bakgrunden till utvecklingen i länet och tar fram några typiska projekt från de gångna åren. Hembygdsförbundets ordförande Airi Christofferson ger en skildring av hur man för 30 år sedan arbetade med frågor som fortfarande är mycket aktuella.

Av skriften framgår att det inte varit lätt att samla hembygdsfolket i Östergötland till ett enat förbund. Hembygdsföreningarna har i stor utsträckning varit hänvisade till att klara sig själva utan att få hjälp och råd från en länsorganisation. Till en del är problemen fortfarande desamma. Bristande resurser och en viss tveksamhet om vad som på bästa sätt kan gagna föreningarna har försvårat arbetet. I en tid då hembygdsintresset är större än tidigare och flera nya föreningar bildas varje år, bör det vara mera värdefullt än någonsin att ha ett aktivt hembygdsförbund.

Linköping i augusti 1991

ÖSTERGÖTLANDS HEMBYGDSFÖRBUND
Styrelsen

Innehåll

Förord	3
--------------	---

Från Skansen till Omberg

av Sigurd Germundsjö

Hur hembygdsrörelsen började i Östergötland	5
---	---

Östergötlands Hembygdsförbund 1941 - 1991

av Paul Aineström

Hembygdsförbundet bildas	13
Organisationsstrid	16
Sekreteraren tillrättalägger	17
Förbundets verksamhet kommer igång	18
Ny länsorganisation bildas	26
Hur väcka ungdomens intresse för hembygdsarbetet?	28
Intensiv utåtriktad verksamhet	30
Mjellerumskonferensen	31
Nytt hembygdsförbund bildas	32
Hembygdsdistriktet fortsätter sin verksamhet	32
Hembygdsförbundet får en trög start	33
Fortsatt haltande verksamhet	36
Östgötakretsen lägger ner sin verksamhet	37
En aktiv och händelserik period	39
Januarikonferensen	40
Årsmötet - kärnan i verksamheten	45
Höstkongressen och annan verksamhet	48
Till värn för hembygdens miljö	49
Hembygdsföreningarna och länsorganisationen	51
Ekonomi - ständiga problem	52

Glimtar från gångna år

av Sigurd Germundsjö

Östgötiska Original-Litografier	55
Farfarstugan vid Övralid	59
Svanen som landskapsdjur	60
Hembygdsbladet	62

Här går stigen, här går färden

av Airi Christofferson	67
------------------------------	----

Bilagor

Länsorganisationernas ordförande	71
Belönade hembygdsvårdare	71
Hembygdsföreningar 1991	72
Karta	74
Källor	76

Från Skansen till Omberg

Hur hembygdsrörelsen började i Östergötland

Hembygdsrörelsen i Östergötland har, liksom den svenska hembygdsrörelsen i sin helhet, drag av både gammalt och nytt. Det gamla utgöres av den historiska bakgrund, som leder tillbaka till fornforskning vid 1800-talets början och nationalromantik vid seklets slut och en bit in på 1900-talet. Det nya består i att hembygdsrörelsen i våra dagar framträder som en samlad folkrörelse, som bland annat har omsorg om den lokala miljön som ett gemensamt mål och arbetsområde. Tidigare hade de enskilda hembygdsföreningarna främst en lokal funktion som samlare och bevarare av föremål och byggnader från det gamla bondesamhället.

I Östergötland har hembygdsrörelsen helt naturligt hämtat sina impulser ur den grundsyn och föreställningsvärld som präglat rörelsen även i övriga delar av landet. Några särdrag kan möjligen urskiljas. Den utveckling som lett fram till våra dagars hembygdsförbund med mer än 80 anslutna hembygdsföreningar har inte alltid följt rätta linjer. En fortsatt mera grundlig undersökning skulle kanske kunna visa vilka motiv och bevekelsegrunder som legat bakom en del beslut, som fört med sig att verksamheten blivit skiftande. Ibland har hembygdsarbetet varit mycket intensivt, medan verksamheten vid andra tider varit tynande eller legat nere helt. Historiken har begränsats till en översiktlig beskrivning av de viktigaste epokerna i utvecklingen.

Den lokalpatriotiske hembygdsskildraren skulle utan att alltför mycket göra avkall på den historiska sanningen kunna förlägga hembygdsrörelsens förhistoria till Östergötland. I så fall får Götiska förbundet ses som föregångare till fornminnesföreningarna, vilka i sin tur gav upphov till hembygds- och lokala hembygdsföreningar.

Götiska förbundet bildades i Stockholm 1811 med två kända östgötar som aktiva och bety-

delsefulla medlemmar. Den mest kände var Leonard Fredrik Rääf, som anses ha haft stort inflytande på förbundets ideologi. Han arbetade med att samla in folklivsskildringar, berättelser och folkvisor. Han ägnade sig även åt dialektforskning och gav 1859 ut "Ydremålet eller dialekten i Ydre härad".

Den andre östgöten i Götiska förbundet var Johan Haqvin Wallman, lektor vid gymnasiet i Linköping. Även han samlade uppteckningar av fornminnen och folktro. Götiska förbundet upplöstes 1844.

I Östergötland bildades en fornminnesförening 1864. Initiativtagare var Levin Christian Wiede. Han var stiftsbibliotekarie och blev bland annat känd för sitt engagemang i de gymnasieföreningar som var verksamma vid denna tid. Östergötlands museiförening kom till 1884. Genom sammanslagning av de båda föreningarna tillkom Östergötlands fornminnes- och museiförening år 1913.

Den götiska rörelsen gav näring åt ett spirande nationalmedvetande. Men detta hade inte lätt för att sprida sig över landet under en tid, då isoleringen var stor och landskapen fortfarande var viktiga enheter.

Romantiken i slutet av 1800-talet hade större kraft att slå igenom. Några av våra mest kända författare gav impulser, t ex Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding, Erik Axel Karlfeldt och Verner von Heidenstam. Bland konstnärerna kan nämnas Carl Larsson, Anders Zorn och Gustaf Ankarcrona. Även prins Eugen bör räknas till samma krets. När Föreningen Svensk Hemslojd bildades 1899 blev prins Eugen dess förste ordförande.

Den store samlaren Artur Hazelius var oförtröttlig i sin iver att bevara den folkliga kulturen i alla dess former. Han hade konstaterat att de särdrag som funnits i olika bygder var på väg att försvinna. Det var inte enbart industrialiseringen som var orsak till detta. Många olika företeelser som kom samtidigt,

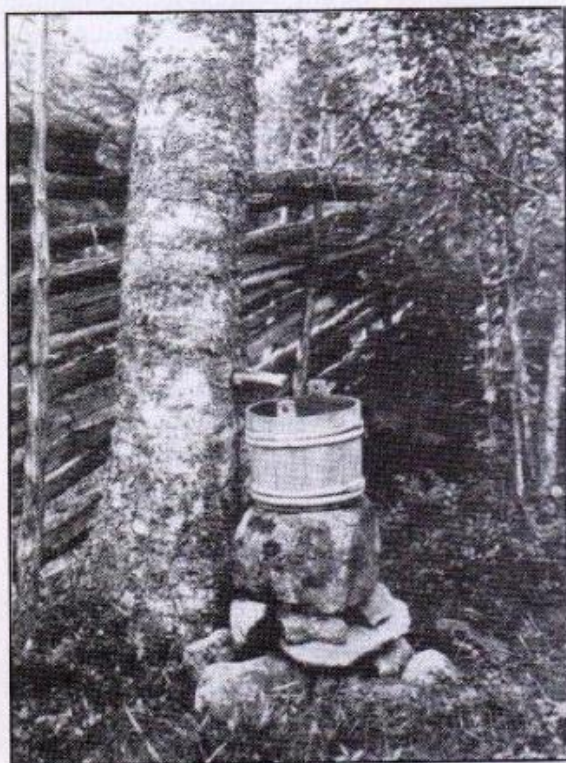
medförde stora förändringar i samhället, t ex penninghushållningen, tätortsbebyggelsen och maskinkulturen.

Långt före 1907, då Nordiska museets stora byggnad stod färdig, hade Artur Hazelius ett museum vid Drottninggatan i Stockholm. Detta museum, "Skandinavisk-etnografiska samlingen", öppnades redan 1873. Arbetet med Skansen började 1891.

I Lund bildades Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige år 1882 av Georg J:son Karlin och tio år senare, 1892, påbörjades friluftsmuseet Kulturen.

Många lokala museer kom till som direkta efterföljare till Skansen och Nordiska museet. I Linköping tog Anton Ridderstad initiativet till ett museum som blev ursprunget till det nuvarande Läns museet. I sin samlariver visade Anton Ridderstad stora likheter med Artur Hazelius.

Den äldsta hembygdsföreningen i Östergötland är Risinge hembygdsförening, som startade sin verksamhet 1916. S:ta Ragnhilds

Den sav man tappade från björkarna kallades i Ydre för "björklag".

Gille i Söderköping bildades 1918 och blev därmed den första stadsföreningen i länet. På 1920-talet bildades flera hembygdsföreningar, bland annat i Hällestad och Åtvidaberg. På 1930-talet tillkom ett antal nya hembygdsföreningar, t ex Vikingarna i Skällvik 1931, Vånga 1933 och Mjölby 1935. De föreningar som startade vid denna tid skaffade sig snart betydande samlingar av föremål och flera av dem ordnade stora hembygdsgrändar och friluftsmuseer.

Det var inte ovanligt att enskilda samlare ordnade privata museer, vilka ibland blev ganska omfattande. Ett av de mera kända privatmuseerna, Bultsjö i Ydre, tillkom redan 1887, då Ragnvald Leonard Råäf, son till den tidigare nämnde Leonard Fredrik Råäf, ordnade och kompletterade faderns samlingar.

Under sin tid som skolkantor i Skällvik ordnade Gunnar Stenlid ett litet museum i en stuga vid Skällviks kyrka. Detta museum övertogs av hembygdsföreningen Vikingarna.

Fornhemmet vid Bjärka-Säby kom till genom Oscar Ekmans insatser. Han påverkades och stimulerades av professor Sigurd Erixon, som under större delen av tjugotalet gjorde omfattande undersökningar av bebyggelsen vid godset. Wist hembygdsförening bildades 1976 med huvudsaklig uppgift att sköta Fornhemmet, som består av 13 olika byggnader.

Ett privat museum ordnades vid Egeby i Västerlösa av Hjalmar Andersson, som samlade många tidstypiska och unika föremål. Detta museum förvärvades 1931 av Lunnevals folkhögskola och flyttades till skolan. Under senare år har en nybildad hembygdsförening, Sjögestads hembygdsförening, övertagit ansvaret för museet.

Även Ulrika museum har tillkommit på enskilt initiativ. Sven Jacob Carlsson, känd trävaruhandlare i Ulrika, donerade sina samlingar till ett museum. Han föreskrev att ett stenhus skulle uppföras för samlingarna, vilket också skedde.

I år när Skansen firar 100-årsjubileum är det 50 år sedan Östergötlands hembygdsförbund bildades. Om man ser Skansen tillsammans med Nordiska museet som före-

gångare och impulsgivare till hembygdsföreningar och hembygdsförbund frågar man sig kanske, varför det tog 50 år innan rörelsen fick en samlad organisation i Östergötland.

En anledning kan ha varit att man vid denna tid inte såg hembygdsrörelsen som en folkrörelse med den uppbyggnad en sådan av ålder har haft med lokala föreningar, distrikt och förbund. Då Samfundet för Hembygdsvård kom till 1916 blev det inte en riksorganisation för hembygdsföreningar utan en ganska fri sammanslutning, som bestod av flera olika organisationer och ett rätt stort antal enskilda medlemmar.

Begreppet "hembygdsvård" var ännu inte etablerat. Bland de anslutna organisationerna fanns t ex Svenska Turistföreningen (STF), Svenska naturskyddsföreningen, Föreningen handarbetets vänner, Arkitekturminnesföreningen, Nationalföreningen mot emigrationen och många andra.

Omkring 1930 hade hembygdsrörelsen och dess olika grenar nått så långt att man kände

Hembygdsgården i Mjölby.

behov av att få de enskilda hembygdsföreningarna anslutna i länsförbund och att få en gemensam organisation för de olika förbunden. Detta ledde till att samfundet 1931 ombildades till riksförbund. Men det var inte förrän 1975 man tog steget fullt ut. Då fick samfundet ny organisationsform och blev Riksförbundet för Hembygdsvård, RfH. Vid riksstämman i Sunne 1991 har den nu 75-åriga riksorganisationen fått namnet Sveriges Hembygdsförbund.

Under en lång period från 1920-talets början fram till 1941, då Östergötlands hembygdsförbund bildades, hade hembygdsrörelsen i Östergötland en speciell karaktär. Anledningen var att Elis Kågén 1922 bildade ett distrikt av Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur omfattande Småland och Östergötland. Svenska Ungdomsringen var en av de organisationer som omfattade den dåtida hembygdsrörelsens ideal.

Elis Kågén var känd företagsledare i Tranås. Han skrev en hel serie hembygdsböcker med det gemensamma namnet "Från Sommabygd till Vätterstrand". I en turisthandbok om bygderna runt Sommen visade han att Tranås ligger mera centralt i södra Sverige än de flesta andra orter. Genom att markera samhörigheten mellan Småland och Östergötland uppvisade han stora likheter med den syn Råäf hade visat på sin tid.

Småland-Östergötlands hembygdsring blev vad vi med ett modernt ord skulle kunna kalla "paraplyorganisation" för många olika sammanslutningar, som sympatiserade med hembygdsringens program även om de inte ägnade sig åt folkmusik och folkdans. Förutom en del hembygdsföreningar var det främst några avdelningar inom Jordbrukare-Ungdomens Förbund (JUF), som anslöt sig. Vid denna tid hade JUF en stark ställning både i Småland och Östergötland. Även Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund (SLU) kunde vara med, trots att förbundet hade politisk karaktär som ungdomsorganisation till bondeförbundet.

Hembygdsringen strävade efter att skydda ungdomen från påverkan utifrån, t ex i form av modern musik och dans. Från och med

När Sjögestads hembygdsförening bildades 1990 fick föreningen överta Egebygården vid Lunnevals folkhögskola. Byggnaderna flyttades dit på 1930-talet för att bli en "gammalgård" vid skolan.

1924 ordnade ungdomsringen årliga stämmor, vilka efter några år utvidgades till imponerande hembygdsfester. Vid en hembygdsstämma i Tranås 1925 invigdes Holavedens hembygdsgård. Till stämman hade kommit gäster från Sverige, Norge, Danmark, Finland, Åland, Estland och Lettland. Hugo Alfvén dirigerade en kör med 600 sångare. Högtidstalet hölls av Per Albin Hansson, som talade om sin folkhemsdröm.

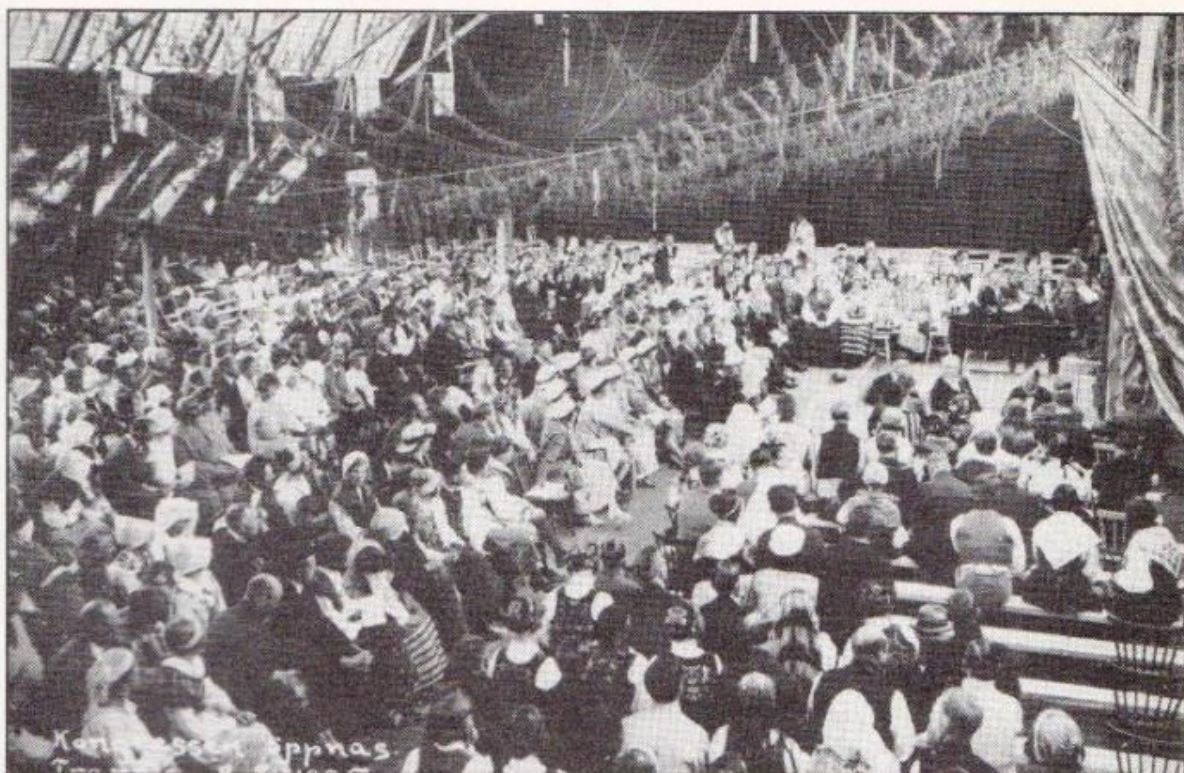
Vid en hembygdsfest i Hultsfred 1928 delades Småland-Östergötlands hembygdsring i två organisationer. Genom att Tranås anslöt sig till Östergötland fick man Östergötland-Holavedens ungdomsring.

Under 1930-talet hölls stora hembygdsstämmor varje år t o m 1938. Fem av dessa stämmor hölls på Omberg (1930-33 och 1936).

År 1934 var hembygdsstämman förlagd till Adelsnäs och 1935 till Finspångs slottspark. Innan arrangemangen upphörde under krigsåren hade stämmor hållits i Malmslätt 1937 och i Vadstena 1938.

Man lockade alltid med kända personer som talare vid dessa stämmor, Verner von Heidenstam, prins Carl, prins Wilhelm, K G Ossiannilsson m fl. Antalet deltagare kunde uppgå till mer än 10.000 personer.

De högstämnda ord som yttrades är delvis bevarade. Den intresserade kan finna mycket av intresse i det omfattande arkiv som Elis Kågén lämnat efter sig och som nu finns i Stifts- och landsbiblioteket. Som ett smakprov återges här några välkomstord av K G Ossiannilsson vid en av de första hembygdsstämmorna:

Bilderna visar den nordiska bygdeungdomsstämman i Tranås i augusti 1925. I denna stämman deltog 1500 folkdansare, sångare och spelmän från länderna runt Östersjön. Programmet inleddes med sång av 600 sångare, dirigerade av Hugo Alfvén.

